

The Political Economy and Key Variables Influencing the Iran-Pakistan-India Gas Pipeline (Peace Pipeline)

Mehrzad Dalvand*, Mohammad Ali Shahriari**

Mohammad Reza Aghareb Parast***

Abstract

The Iran-Pakistan-India (IPI) gas pipeline, also known as the "Peace Pipeline," represents one of the strategic energy diplomacy projects in South Asia. It aims to foster mutual economic dependence, strengthen regional convergence, and enhance economic, political, and social security in South Asia and the Persian Gulf. Despite its potential benefits, the pipeline has yet to materialize due to numerous obstacles. This study examines the primary factors influencing the project's implementation and its political-economic dimensions. The research hypothesizes that critical challenges include political and military disputes between India and Pakistan over the Kashmir region, security threats posed by anti-modern religious factions in Pakistan's Balochistan region, U.S. pressure on India and Pakistan to abandon the project in favor of the TAPI pipeline, and the lack of synergy among gas-exporting countries in Central Asia and the Persian Gulf. Using a descriptive-analytical approach and documentary data, the study explores the economic and geopolitical challenges hindering the pipeline's completion.

Keywords: Peace Pipeline, Political Economy, Iran, India, Pakistan, Economic Dependence.

* Ph.D. Candidate, Department of Political Science and International Relations, Shahreza Branch, Islamic Azad University, Shahreza, Iran, hda126@yahoo.com

** Assistant Professor, Department of Political Science, Bushehr Branch, Islamic Azad University, Bushehr, Iran (Corresponding Author), MA.Shahriari@iau.ac.ir

*** Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Shahreza Branch, Islamic Azad University, Shahreza, Iran, aghareb@yahoo.com

Date received: 30/10/2024, Date of acceptance: 12/01/2025

Introduction

Energy security, defined as a continuous and affordable energy supply, plays a crucial role in addressing global challenges such as climate change, sustainable development, and regional conflicts. As countries strive to secure reliable energy sources, the geopolitical and economic significance of energy trade becomes increasingly apparent. Iran, with its abundant hydrocarbon reserves and strategic position at the crossroads of major energy markets, is uniquely positioned to act as a key player in regional energy cooperation. The Peace Pipeline, envisioned as a critical project to connect Iran's gas reserves to South Asia's rapidly growing energy markets, was designed to promote economic interdependence and foster regional stability. Despite its ambitious goals, the project has faced significant setbacks, including geopolitical tensions, security risks along the pipeline route, and economic disagreements. Nearly three decades since its inception, the pipeline remains unrealized. This paper explores the political and economic variables that have hindered its progress and evaluates its prospects.

Materials and Methods

This research employs a descriptive-analytical methodology, relying on documentary and library resources. The study analyzes data from academic articles, books, and credible reports to identify the economic and geopolitical factors influencing the Peace Pipeline project. Comparative analysis with similar energy projects in the region further contextualizes the findings.

Discussion and Results

The findings reveal several interrelated challenges:

1. **Political and Military Disputes:** The long-standing conflict between India and Pakistan over Kashmir has significantly delayed the project. The lack of trust between the two nations and concerns over pipeline security in Balochistan have further complicated negotiations.
2. **Security Concerns:** the route through Pakistan's Balochistan region faces threats from militant groups, raising doubts about the pipeline's operational safety.
3. **U.S. Influence and Pressure:** The U.S. has consistently discouraged India and Pakistan from cooperating with Iran, instead promoting the TAPI pipeline

as a competing project. These pressures, combined with international sanctions on Iran, have hindered progress.

4. Economic and Pricing Disputes: Disagreements over gas pricing and transit fees have created further obstacles. Iran's initial pricing proposals were considered too high by India and Pakistan, necessitating prolonged negotiations.

5. Lack of Regional Coordination: The absence of effective collaboration among gas-exporting countries in Central Asia and the Persian Gulf has impeded efforts to build a cohesive energy network.

Conclusion

The Peace Pipeline remains a highly promising but unrealized project with the potential to revolutionize regional energy dynamics and enhance economic cooperation between Iran, Pakistan, and India. However, its successful implementation depends on resolving critical geopolitical issues, such as the Kashmir conflict and the resulting mistrust between India and Pakistan. Security concerns, particularly in Pakistan's Balochistan region, must also be addressed through enhanced regional cooperation. External pressures, especially from the U.S., remain a significant obstacle, alongside economic challenges such as pricing disputes and financing. Despite these hurdles, the project could play a pivotal role in meeting South Asia's growing energy demands and strengthening Iran's position as a major energy exporter. Iran's recent accession to the Shanghai Cooperation Organization and evolving regional dynamics, including China's Belt and Road Initiative, provide new opportunities to revive the pipeline. With strategic collaboration and conflict resolution, the Peace Pipeline could become a cornerstone of regional stability and prosperity.

Bibliography

- Adami, Ali (2010). "The Impact of Energy on Expanding Iran's Cooperation with the Subcontinent, with an Emphasis on the Peace Pipeline," *Quarterly of the Subcontinent*, Vol. 2, No. 3, pp. 7-28. {in persian}
- Ahmad, B. M. (2014, Nov.). America and Iran-PakistanIndia (IPI) Gas Pipeline. *African Journal of Political Science and International Relations*, 8(8),260-65
- Alinaghipoor, Ali; Goudarzi, Mahnaz (2022). "The Impact of U.S. Sanctions on Iran's Economic Diplomacy Orientation toward the East during Hassan Rouhani's Presidency (Case Study:

- Russia)," *Quarterly of Islamic Revolution Approaches*, Vol. 16, No. 60, pp. 103-124. {in persian}
- Copeland, Dale (2015). *Economic Interdependence and War*, NewYork : Princeton University Press
- Dhungel, K. R. (2008). "Regional Energy Trade in South Asia: Problems and Prospects". *South Asia Economic Journal*, 9(1), 173-93
- Ghorban, N. (2006). "Gas Export by Pipeline from Iran to the Indian Subcontinent". *South Asian Survey*, 13(2), 277-83.
- Haas, E. B. (1970, autumn). "The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing". *International Organization*, 24(4), 607-46.
- Heydari, Banafshah; Goudarzi, Mahnaz (2023). "Energy Diplomacy of the Islamic Republic of Iran in Central Asia," *Quarterly of Islamic Revolution Approaches*, Vol. 17, No. 63, pp. 171-192. {in persian}
- Jehanzeb, Ahmad, I., & Shehzad, S. (2014). "Regional & International Interest in Oil & Gas Pipelines to Gwadar". *Dialogue*, 2(2), 126-49.
- Keohane, R. (1984). *After hegemony: Cooperation and discord in the World political Economy*, Princeton. Princeton University Press, N. J.
- Lall, M., Lodhi, I. A. (2007, Oct. 27). *Political Economy of Iran-Pakistan-India (IPI) Gas Pipeline* (ISAS Working Paper No. 26). Institute of South Asian Studies, National University of Singapore.
- Lama, M. P. (2000). "Economic Reforms and the Energy Sector in South Asia: Scope for Cross-border Power Trade". *South Asian Survey*, 7(1), 3-23.
- Mojthedzadeh,P.(2013).*Geopolitics Philosophy and Application* (Concepts and Theories in the Age of Virtual Space). Tehran: Saamt publication.
- Naazer, Manzoor Ahmad (2022)." Great Powers, Core Members, and the Fate of Regional Cooperation: A Study of Indian and the US Behavior towards India-Pakistan-Iran Gas Pipeline Project", *Journal Of South Asian Studies*, 10(10), pp.159-168.
- Norouzizadeh, Fathollah; Goudarzi, Mahnaz; Masoudnia, Hossein (2022). "The Geopolitical and Geo-economic Role of Energy (Oil and Gas) Transit from the Persian Gulf in Advancing the Regional Policies of the Islamic Republic of Iran," *Geopolitics Quarterly*, Vol. 18, No. 3, Autumn 2022, pp. 228-255. {in persian}
- Pachauri, R.K. (1997). "Energy and Environment in the Context of SAARC". *South Asian Survey*, 4(2), 295- 307.
- Pradhan, Sanjay Kumar (2020), *India's Quest for Energy through Oil and Natural Gas: Trade and Investment*, Geopolitics and Security, Singapore: Springer.
- Sajadpour, Mohammad Kazem; Sadeghi, Seyed Shamseddin (2010). "Iran's Geo-economic Position and Considerations Regarding Gas Exports," *Central Eurasian Studies Quarterly*, pp. 67-96. {in persian}

29 Abstract

- Shelala II, R. M., Kasting, N., Cordesman, A. H. (2013). *US and Iranian strategic competition: The impact of Afghanistan, Pakistan, India, and Central Asia*. Center for Strategic & International Studies, Washington.
- Vaddadi Kalantar, Saeed; Seifeddin, Amirali; Hajinejad, Ahmad (2018). "Analyzing Pakistan and India's Behavior Towards the TAPI and Peace Pipelines with a Game Theory Approach and Strategic Recommendations for Iran," *Quarterly of Economic Strategy*, Vol. 7, No. 27, pp. 65-94. {in persian}
- Yousaf, Ali; Ullah Khan, Danyal; Sabir, Muhammad and Jaisinghani, Aadarsh (2022), "A cost-benefit analysis of the Iran-Pakistan gas pipeline", *Transnational Corporations Review*, 15 Dec 2022. <https://doi.org/10.1080/19186444.2022.2153576>
- Zarghani, Seyed Hadi; Ahmadi, Ebrahim (2016). "Geopolitical Analysis of Iran-India Relations within the Framework of Interdependencies," *International Politics Research Quarterly*, Vol. 4, No. 2, pp. 55-85. {in persian}

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تحلیل اقتصاد سیاسی و متغیرهای تاثیرگذار خط لوله انتقال گاز ایران به پاکستان و هند (خط لوله صلح)

مهرزاد دالوند*

محمد علی شهریارى**، محمد رضا اقارب پرست***

چکیده

خط لوله انتقال گاز ایران به پاکستان و هند، موسوم به "خط لوله صلح"، یکی از پروژه‌های استراتژیک در دیپلماسی انرژی ایران و جنوب آسیاست. این پروژه با هدف ایجاد وابستگی متقابل اقتصادی، تقویت همگرایی میان سه کشور ایران، پاکستان و هند، و ارتقای امنیت اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در منطقه جنوب آسیا و خلیج فارس طراحی شده است. با این حال، علیرغم مزایای بالقوه، این خط لوله تاکنون عملیاتی نشده و موانع متعددی در مسیر اجرای آن قرار داشته‌اند. پرسش اصلی این مقاله آن است که چه متغیرهایی بر اجرای این پروژه تأثیرگذار بوده و اقتصاد سیاسی این طرح چه ویژگی‌هایی دارد؟ فرضیه پژوهش بر این اصل استوار است که عواملی چون اختلافات سیاسی و نظامی میان هند و پاکستان بر سر منطقه کشمیر، تهدیدات امنیتی ناشی از گروه‌ها و فرقه‌های مذهبی ضدمدرن در منطقه بلوچستان پاکستان، فشارهای سیاسی و اقتصادی ایالات متحده برای ممانعت از همکاری هند و پاکستان با ایران و سوق دادن آن‌ها به سمت خط لوله تاپی (رقیب اصلی خط لوله صلح)، و فقدان همگرایی میان کشورهای صادرکننده گاز در آسیای مرکزی و خلیج فارس،

* دانشجوی مقطع دکتری، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا،

ایران، hdal26@yahoo.com

** استادیار گروه علوم سیاسی، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران (نویسنده مسئول)،

MA.Shahriari@iau.ac.ir

*** استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا، ایران،

aghareb@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۲

از مهم‌ترین دلایل تأخیر در اجرای این پروژه محسوب می‌شوند. این پژوهش با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از داده‌های اسنادی و کتابخانه‌ای، به بررسی ابعاد مختلف این پروژه و چالش‌های پیش روی آن می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: خط لوله صلح، اقتصاد سیاسی، ایران، هند، پاکستان، وابستگی اقتصادی.

۱. مقدمه

امنیت انرژی، به معنای عرضه پایدار و بدون وقفه انرژی در همه زمان‌ها با قیمت مقرون به صرفه، به نوعی با تعدادی دیگر از مسائل جهانی مانند تغییرات آب و هوا، توسعه، و مهم‌تر از همه درگیری‌های مسلحانه مرتبط است. امنیت انرژی نه تنها بر سیاست‌های اقتصادی و خارجی کشورها تأثیر می‌گذارد، بلکه ژئوپلیتیک منطقه را شکل می‌دهد. منابع هیدروکربنی به ویژه منابع گاز طبیعی و نیز موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک خاص ایران، فرصت‌های مناسبی را در اختیار این کشور قرار داده تا بتواند در راستای وصول به توسعه و رفاه از آنها به نحو احسن استفاده نماید؛ چون ایران در مقام یکی از دارندگان بزرگ منابع انرژی در جهان، همجوار دو بازار بزرگ مصرف انرژی است که عبارتند از بازار جنوب آسیا در قسمت شرقی و اتحادیه‌ی اروپا در قسمت غربی. به عبارت دیگر، موقعیت ویژه‌ی ایران در اوراسیا، آن را به بیضی استراتژیک انرژی (Strategic Energy Ellipse) دریای خزر - خلیج فارس تبدیل کرده است (آدمی، ۱۳۸۹: ۱۳). این امر مساوی است با افزایش ظرفیت ژئواکونومی (Goeconomics) کشور برای در اختیار گرفتن محوریت انرژی در منطقه و جهان. از سوی دیگر دو کشور هند و پاکستان به عنوان مصرف کنندگان و مشتریان گاز ایران مطرح بوده و هستند؛ این عرضه و تقاضای گازی است باعث انگیزه و اراده معطوف به طراحی و توافق بر سر احداث خط لوله صلح از سوی سه کشور ایران، هند و پاکستان شده است. علیرغم این اراده اما با گذشت سه دهه از توافقات اولیه این پروژه تا به امروز اجرایی نشده است و موانع مهمی پیش رو دارد که به مثابه متغیرهای تاثیرگذار بر احداث خط لوله صلح عمل کرده اند. در همین راستا سؤال اصلی مقاله حاضر این است که متغیرهای اثرگذار و اقتصاد سیاسی این پروژه چیست؟. فرضیه مقاله بدین ترتیب است که چون تضاد و اختلاف جدی بین هند و پاکستان بر سر منطقه کشمیر، عدم امنیت خط لوله از سوی نیروها و فرقه‌های مذهبی ضدمردن در منطقه بلوچستان پاکستان، فشار ایالات متحده آمریکا بر هند و پاکستان به منظور عدم همکاری با جمهوری اسلامی ایران و سوق

دادن این دو کشور به سمت خط لوله تاپی (به عنوان رقیب اصلی خط لوله صلح)، فقدان همکاری میان کشورهای صادرکننده گاز در منطقه آسیای مرکزی و خلیج فارس از اهمیت زیادی در تاخیر احداث خط لوله صلح تا به امروز داشته اند. این پژوهش براساس ماهیت و روش، توصیفی- تحلیلی محسوب می شود و اطلاعات موردنیاز به شیوهی اسنادی و با مراجعه به منابع معتبر چون کتب، مقالات و گزارش های معتبر گردآوری شده است.

۲. پیشینه تحقیق

در باب موضوع خط لوله صلح مقالات متعددی تدوین شده است که از منظرهای امنیتی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی به این پروژه پرداخته اند. در ادامه به مهمترین این آثار اشاره می شود.

آدمی (۱۳۸۹) در مقاله خود با عنوان «تأثیر انرژی بر گسترش همکاریهای ایران با شبه قاره» به این موضوع پرداخته است که خط لوله صلح می تواند باعث کاهش اختلافات و افزایش همگرایی بین کشورهای هند و پاکستان شده و ضریب امنیتی این کشورها را ارتقا دهد.

ودادی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله ای با عنوان «بررسی رفتار پاکستان و هند در قبال دو خط لوله تاپی و صلح با رویکرد نظریه بازی ها و ارائه پیشنهاد های راهبردی برای ایران»، تلاش کرده اند تا بر پایه ی نظریه ی بازی ها رفتارهای کشور پاکستان را به عنوان یک بازیگر منطقه ای و یکی از شرکای خط لوله صلح در قبال این پروژه و پروژه رقیب یعنی خط لوله تاپی را تحلیل نمایند.

نوروزی زاده و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله ای با عنوان «نقش ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک ترانزیت انرژی (نفت و گاز) خلیج فارس در پیشبرد سیاست منطقه ای جمهوری اسلامی ایران»، اظهار داشته اند که ایران از بُعد ژئوپلیتیک، گذرگاه شرق به غرب و نقطه اتصال منطقه هارتلند (ژرفای شمالی) و منطقه ریملند (Rimland) (ژرفای جنوبی) است و از بُعد ژئواکونومیک نیز در میان سه حوزه مصرف انرژی (چین، هند و اروپا) واقع شده است. به اعتقاد مولفان، اتصال کریدور انرژی خلیج فارس به حوزه های مصرفی موجب پیوند سرنوشت امنیت انرژی و اقتصادی کشورهای مزبور به سرنوشت ایران شده و بالتبع دستاوردهایی مانند داشتن شرکای راهبردی، ارتقای جایگاه منطقه ای و افزایش امنیت را برای ایران به دنبال خواهد داشت.

یوسف علی (Yousaf Ali) و همکاران (۲۰۲۲) در مقاله‌ای با نام «تحلیل خط لوله ایران - پاکستان بر مبنای روش هزینه - فایده» (A cost-benefit analysis of Iran-Pakistan pipeline) بیان داشته‌اند که بحران انرژی برای پاکستان امر جدیدی نبوده و با در نظر گرفتن این نکته که این کشور باید به گاز طبیعی وارداتی گران اتکا نماید، بنابراین واردات گاز از ایران از طریق خط لوله صلح را می‌توان قدم مهمی در عملی کردن آن دانست. در ادامه، مولفان به علل عملیاتی نشدن خط لوله صلح پرداخته و تحریم‌های بین‌المللی ایران را در آنها موثر می‌دانند.

پرادهان (Pradhan) (۲۰۲۰) در کتابی با عنوان «جستجوی هند برای انرژی از طریق نفت و گاز طبیعی: تجارت و سرمایه‌گذاری، ژئوپلیتیک و امنیت»^۱، امنیت انرژی را از دریچه نفت و گاز طبیعی تجزیه و تحلیل می‌کند و توضیح می‌دهد که چگونه ژئوپلیتیک و چالش‌های امنیتی بر تلاش هند برای امنیت انرژی تأثیر می‌گذارد. نوآوری مقاله حاضر در تأکید بر متغیرهای تاثیرگذار اقتصاد سیاسی پروژه خط لوله صلح می‌باشد و تلاش کرده است تا از این منظر به تحلیل علل تاخیر و موانع این پروژه پرداخته است.

۳. چارچوب نظری: اقتصاد سیاسی ژئوپلیتیک جدید انرژی

فضای بین‌المللی امروز در حال پیدا کردن ویژگی‌های جدید ژئوپلیتیکی جدیدی می‌شود که نوید دهنده نظم و سامان جدیدی است که در دسته بندی‌های جغرافیایی جهان، جای خود را به شکل تازه‌ای می‌دهد که «از یک سو گویای مفهوم یک پارچه بودن جهان و از سوی دیگر نشان دهنده از هم گسیخته بودن محیط سیاسی است» (زرقانی و احمدی، ۱۳۹۵: ۸۵-۵۵). امروزه در ادبیات روابط بین‌الملل و برنامه ریزی منطقه‌ای مفاهیم گروه‌بندی و همگرایی‌های منطقه‌ای جای خود را به مفاهیمی چون ریملند و هارتلند و یا مناطق ژئوپلیتیک و یا ژئواستراتژیک داده‌اند (Mojtahedzadeh, 2012: 15-16). امروزه دولت‌ها سیاست خارجی خود را بر پایه‌ی منافع و منابعی که از هم پیمانی و ائتلاف‌های منطقه‌ای و جهانی به دست می‌آورند تعریف می‌کنند. به همین منظور در ساختار پیچیده‌ی ژئوپلیتیکی امروزی، دولت‌ها خود را تافته‌ای جدا بافته از سیستم بین‌المللی ندانسته و در همین راستا به یکدیگر وابسته می‌دانند. از این رو دولت‌ها تلاش دارند «از مجازی قانونی در شکل همکاری‌های منطقه‌ای و جهانی در قالب گروه‌بندی و بلوک‌بندی‌های اقتصادی، سیاسی و

امنیتی دست به تعامل و همکاری بزنند» (زرقانی و احمدی، ۱۳۹۵: ۸۵-۵۵). به همین دلیل امروزه مفهوم «وابستگی متقابل» به مفهومی محوری در تعاملات و رفتار سیاست خارجی کشورها بدل شده است؛ این مفهوم ناظر به وضعیتی است که «در آن بین کشورها یا بازیگران داخلی کشورهای مختلف، تاثیرگذاری متقابل وجود دارد؛ و این تاثیرگذاری‌ها اغلب از مبادلات بین المللی ریشه می‌گیرد» (Keohane, 1984: 366). بر همین اساس باید گفت امروزه همین تعاملات و به طور کلی وابستگی متقابل است که همکاریهای امنیتی؛ اقتصادی، صنعتی، سیاسی و اجتماعی- فرهنگی را بین کشورها سبب شده و موجب همگرایی مبتنی بر منافع محسوس و عینی میان دولتها می‌گردد. در این بین مجموعه‌ای از بازیگران دولتی و غیردولتی وجود دارند که شبکه‌های پیچیده‌ای از همکاری و تعامل و تعارض را بوجود می‌آورند و بر سیاست‌گذاری دولتها اثرگذارند (Copeland, 2015: 14).

در این وضعیت جدید تمرکز سیاست جهانی به تدریج از شمال آتلانتیک به آسیا و اقیانوسیه و اکنون به اقیانوس هند تغییر کرده است؛ مفاهیم «آسیا در حال ظهور»، «اژدها و فیل»، «بازی بزرگ جدید» و غیره صرفاً بیانگر یک اقتصاد سیاسی جهانی شدید و در حال تغییر هستند. آسیای جنوب غربی و مرکزی یک پنجم جمعیت جهان، نیمی از منابع نفت و گاز جهان، دو قدرت هسته‌ای (و یکی در حال ساخت) و دو جنگ بین المللی بدون پایان (افغانستان و عراق) را در خود جای داده است. علاوه بر این، این منطقه خانه قدیمی ترین تمدنهای جهان، یکی از پنج اقتصاد برتر و همچنین بزرگترین بازارهای نوظهور با پتانسیل‌های عظیم برای سرمایه‌گذاری است. از آنجایی که آسیا اهمیت بیشتری پیدا کرده است، مشارکت قدرت‌های بزرگ در منطقه تجدید و افزایش یافته است (Nazzar, 2022: 159-168).

ژئوپلیتیک انرژی و همچنین «دیپلماسی انرژی» در تعیین روابط خارجی اهمیت فزاینده‌ای پیدا کرده است (حیدری و گودرزی، ۱۴۰۲: ۱۷۱-۱۹۲)، زیرا کشورهای در حال توسعه برای حفظ رشد اقتصادی نیاز به تامین منابع انرژی دارند. نوسانات بازار نفت پیامدهای شدیدی بر کشورهای در حال توسعه داشته است زیرا افزایش قیمت‌ها منجر به کاهش بهره‌وری رقابتی و افزایش کسری تجاری می‌شود. این امر به ویژه برای هند و پاکستان که نیازهای خود را با نفت یا گاز داخلی برآورده نمی‌کنند، یک خطر است. در نتیجه اولویت دیرینه هند یعنی سوادشی یا «خودکفایی» دیگر یک هدف عملی نیست و تنظیم روابط با کشورهایی که می‌توانند گاز و نفت مورد نیاز را تامین کنند به عنوان محوری

در سیاست خارجی جدید هند دیده می‌شود. اما این تنها کشورهای غنی از هیدروکربن نیستند که اهمیت دارند، زیرا هر خط لوله ای باید از همسایگان نزدیک هند عبور کند که روابط با آنها در بهترین حالت صمیمانه و اغلب بسیار بدتر بوده است. هم در بخش شرقی هند با بنگلادش و هم در مرزهای غربی که صلح با پاکستان باید تامین شود تا تامین انرژی امن و بدون وقفه باشد، باید بهبود یابد. پاکستان با اضافه شدن درگیری افغانستان در مرزهای خود و روابط دوسویه اش با ایالات متحده با مشکلات مشابهی مواجه است. بنابراین موضوع انرژی فراتر از روابط تجاری و اقتصادی سستی است و تأثیرات گسترده ای بر رشد اقتصادی، مذاکرات صلح و موقعیت قدرت منطقه ای دارد. نیاز به انرژی نیز با مسائل مرتبط با جهانی شدن این کشورها ارتباط تنگاتنگی دارد زیرا شرکت‌های انرژی چندملیتی به بازیگران واقعی بازارهای آسیایی با پیامدهای اقتصادی و سیاسی تبدیل می‌شوند که در این مرحله کاملاً قابل پیش‌بینی نیست.

۴. پیشینه و توسعه پروژه خط لوله صلح

خط لوله صلح با طول کل ۲۷۷۵ کیلومتر و با هزینه تخمینی ۷.۴ میلیارد دلار، چهره سیاست منطقه ای در جنوب آسیا را تغییر خواهد داد. خط لوله صلح که انتظار می‌رود طی ۳ تا ۵ سال تکمیل شود، روزانه ۶۰ میلیون متر مکعب استاندارد گاز را به پاکستان پمپ می‌کند در حالی که هند ۹۰ میلی‌متر مکعب در روز گاز دریافت خواهد کرد. این خط لوله از میدان گازی عسلویه پارس جنوبی به طول ۱۱۰۰ کیلومتر با قطر ۵۶ اینچ از خاک ایران آغاز می‌شود و سپس وارد پاکستان می‌شود و از طریق خزدار-مولتان یا در امتداد خط ساحلی به هند وصل می‌شود. این پروژه فرصت‌های بزرگی را برای پاکستان فراهم می‌کند، زیرا خط لوله گاز می‌تواند مسیر خطوط لوله احتمالی نفت و گاز به چین را نیز مشخص کند، به ویژه که چین در گذشته تمایل خود را برای واردات نفت و گاز از طریق پاکستان ابراز کرده است. ایران دارای ذخایر اثبات شده حدود ۹۷۱.۲ تریلیون فوت مکعب است که پس از روسیه دومین کشور بزرگ جهان است. منبع صلح، میدان پارس جنوبی، حاوی ۳۰۰ تریلیون مکعب فوت مکعب با ظرفیت تولید فعلی ۳.۱ میلیارد مکعب در روز است.

شکل ۱. مسیر خط لوله صلح بین ایران، پاکستان و هند

منبع: خبرگزاری شانانا

خط لوله برنامه‌ریزی‌شده‌ی بین ایران و هند (صلح) به دلیل فشارهای وارده از سوی ایالات متحده بر هند و پاکستان برای عدم خرید گاز طبیعی از ایران، که در آن مقطع از سوی رئیس‌جمهوری امریکا «محور شرارت» نامیده می‌شد، با فشارهای متعددی روبرو شد. با وجود نگرانی‌های ایالات متحده، هند در ژانویه ۲۰۰۵ قراردادی به ارزش ۴۰ میلیارد دلار برای واردات گاز طبیعی مایع (LNG) از ایران امضا کرد. این قرارداد ۲۵ ساله قصد دارد تا ۷.۵ میلیون تن LNG از ایران از سال ۲۰۰۹ وارد کند. در ژوئن ۲۰۰۵ توافقنامه سران کشورها برای پروژه خط لوله ۷ میلیارد دلاری امضا شد و در آگوست ۲۰۰۵ کارگروه مشترک هند و ایران در دهلی نو تشکیل شد. نشست سه جانبه در سطح دبیر دوم در اسلام آباد در تاریخ ۲۲-۲۴ مه ۲۰۰۶ برگزار شد (Lall et al, 2007: 21).

ایران که دارای دومین ذخایر بزرگ گاز طبیعی جهان پس از روسیه است و همچنین با ۹ درصد از کل ذخایر جهان به عنوان دومین تولیدکننده بزرگ نفت اوپک در رتبه دوم قرار دارد، تلاش‌ها را برای ارتقای صادرات گاز خود در بازار بین‌المللی افزایش داده است.

کشورهای جنوب آسیا مانند هند و پاکستان سود قابل توجهی از تجارت گاز با ایران، هم از نظر منافع اقتصادی و هم از نظر حل مناقشات منطقه ای دارند.

خط لوله ایران-پاکستان-هند ایده پیشگام علی شمس اردکانی، معاون وقت وزیر امور خارجه ایران و راجندرا پاچائوری، مدیرکل وقت موسسه تحقیقات انرژی تاتا (TERI) بود. پس از چهار سال مطالعات مختلف، هند در سال ۱۹۹۳ تفاهم نامه ای را با ایران امضا کرد. با این حال، به دلیل نگرانی های امنیتی، این پروژه متوقف شد و تنها در اوایل دهه ۱۹۹۰ زمانی که بحث بین ایران و پاکستان با پیوستن هند به آن بعداً آغاز شد، دوباره ظهور کرد. پاکستان در واقع حمایت خود را از خط لوله صلح در سال ۱۹۹۴ گسترش داد. با این حال، دولت خانم بوتو در جلب حمایت ارتش ناموفق باقی ماند. هند همچنین امکان سنجی خطوط لوله دریایی، دریاها عمیق و دریاها کم عمق را به عنوان جایگزینی برای عبور از خاک پاکستان بررسی کرد. با این حال غلبه بر مشکلات تکنولوژیکی یک خط لوله در اعماق دریا (۲۴۰۰ متر) با فناوری داده شده دشوار بود. گزینه دریای کم عمق در امتداد خط ساحلی پاکستان که از منطقه انحصاری اقتصادی پاکستان (EEZ) عبور می کند، به دلیل نگرانی های امنیتی ارتش و نیروی دریایی پاکستان توسط دولت آقای شریف رد شد (Pandian, 2006:25). با این حال، پاکستان در سال ۱۹۹۵ قراردادی را با ایران امضا کرد تا یک خط لوله از میدان گازی پارس جنوبی ایران به کراچی در امتداد خط ساحلی بسازد. پاکستان همچنین همراه با بانک توسعه آسیایی و دیگر شرکت های آمریکایی متقاعد شد که به خط لوله ترکمنستان-افغانستان-پاکستان (TAPI) که از حمایت ایالات متحده آمریکا و پاکستان برخوردار بود، نگاه کند. بعداً از هند نیز برای پیوستن به این پروژه دعوت شد. از آن زمان به بعد است که پروژه خط لوله صلح برای سال ها مورد غفلت قرار گرفته است. در جدول شماره یک روند رخدادهای خط لوله صلح به طور خلاصه بررسی شده است.

جدول ۱. سیر تاریخی تحولات مربوط به خط لوله صلح

موضوعات مطرح	تاریخ مذاکرات	
مذاکرات اجرای پروژه بین ایران و پاکستان	۱۹۹۴	۱
ایران پیشنهاد پیوستن هند را به خط لوله مطرح کرد تا گاز خود را از میدان عظیم پارس جنوبی ابتدا به پاکستان و بعد از آن به هند صادر کند. بنا بر مذاکرات انجام شده در فوریه این سال موافقت نامه مقدماتی بین ایران و هند امضا شد.	۱۹۹۹	۲
مذاکرات دو روزه ای میان مقامات عالی رتبه ایران، هند و پاکستان در دهلی نو برگزار شد. سه کشور	مرداد ۱۳۸۵	۳

تحلیل اقتصاد سیاسی و متغیرهای تاثیرگذار خط ... (مهرزاد دالوند و دیگران) ۳۹

تاریخ مذاکرات	موضوعات مطرح
	نتوانستند در مورد قیمت گذاری خرید گاز به توافق برسند؛ ایران پیشنهاد معادل ۰.۱ قیمت برنت و ۱.۲ دلار را در هر میلیون BTU بابت هزینه‌های ثابت داد که هند و پاکستان نپذیرفتند.
۴ خرداد ۱۳۸۶	مذاکرات این بار در تهران برگزار شد؛ اما اختلاف نظر در قیمت گذاری باعث شد تا مذاکلات ماه بعد در دهلی دنبال شود.
۵ تیر ۱۳۸۶	مذاکرات بیشتر حول تعیین تعرفه ترانزیت دریافتی از پاکستان از هند انجام گرفت که به نتیجه نرسید. مذاکرات از این تاریخ به بعد بدون حضور هند برگزار شد.
۶ ۲۰۰۹	هند در سال ۲۰۰۸ با آمریکا قرارداد هسته‌ای امضا کرد و در سال ۲۰۰۹ به دلایلی که آنها را «قیمت بالای گاز» و «نگرانی امنیت خط لوله در پاکستان» می‌خواند از مذاکرات خط لوله صلح کنار کشید.
۷ مارس ۲۰۱۰	علیرغم فشار آمریکا بر پاکستان، ایران و پاکستان طی جلسه‌ای در آنکارا در ۱۶ مارس ۲۰۱۰، قرارداد نهایی احداث خط لوله انتقال گاز ایران- پاکستان را امضا کردند.
۸ ژانویه ۲۰۱۳	دولت پاکستان قرارداد انتقال گاز از ایران به کشور خود را رسماً به تصویب رساند.
۹ ۲۰۱۳	دولت هند تمایل خود را برای حضور دوباره در خط لوله صلح اعلام کرد
۱۰ دسامبر ۲۰۱۶	پاکستان الحاقیه پیشنهادی خود را در مورد توافقنامه قیمت خرید گاز در اختیار ایران گذاشت و ایران پذیرفت که در باب این مسئله و تعدادی الحاقیه دیگر با پاکستان مذاکره کند تا پس از آن، عملیات ساخت خط لوله انتقال گاز ایران-پاکستان در خاک این کشور با همکاری چینی‌ها آغاز شود.
۱۱ ژوئن ۲۰۱۶	دولت وقت پاکستان انجام مذاکرات را به دلیل فشارها از سوی عربستان متوقف کرد و به تعهدات خود در قبال دولت ایران در این زمینه عمل نکرد این مسئله باعث شد تا ایران موضوع شکایت از پاکستان در این زمینه به دادگاه داوری بین‌المللی را مطرح کند.
۱۲ ۲۵ اکتبر ۲۰۱۷	یک مقام ارشد دولتی پاکستان گفت: «دولت ایران نامه‌ای نوشته و خواسته است تا بر سر موضوعاتی که سبب شده تا در اجرای این پروژه تأخیر ایجاد شود، مذاکره صورت گیرد»
۱۳ ۱۶ سپتامبر ۲۰۱۹	پیشرفت‌های چشمگیری در مورد مذاکرات مربوط به خط لوله انتقال گاز ایران به پاکستان صورت گرفته و اصلاحاتی در این توافقنامه بین شرکت ملی گاز ایران و مقامات پاکستان نهایی شده است. طبق این توافقنامه، ایران دیگر به دلیل تأخیر پاکستان در اجرای این پروژه از این کشور شکایت نخواهد کرد و این کشور را وادار به پرداخت جریمه نمی‌کند. پاکستان تا سال ۲۰۲۴ خط لوله واردات گاز از ایران را تکمیل و روزانه ۷۵۰ میلیون مکعب گاز از این کشور دریافت می‌کند.
۱۴ ۲۳ آگوست ۲۰۲۳	وزیر کشور ایران اعلام کرد: ظاهراً فشارهایی از سوی آمریکا بر دولت پاکستان تحمیل شده است و مانع از انتفاع مردم شریف پاکستان از مزیت بزرگ خط لوله صلح بهره‌مند شوند که این امر به خاطر فشارهای آمریکا محقق نشد. براساس گزارشات، آمریکا آنها را تحت فشار قرار داده است

منبع: داده‌های نگارنده و ودادی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۷-۹۶

۵. چشم انداز همکاری منطقه ای در بخش گاز

گاز طبیعی یکی از دوست‌دارترین منابع انرژی بالقوه است. در نتیجه، بر خلاف سدهای بزرگ برق آبی، محکومیت عمومی قابل توجهی را برانگیخته نمی‌کند. گاز طبیعی نسبت به نفت و زغال سنگ آلاینده‌های کمتری در هوا منتشر می‌کند و پسماندهای جامد کمتری

ایجاد می کند و برخلاف سدهای عظیم برق آبی، منجر به جابجایی جمعیت یا آسیب زیست محیطی نمی شود (پاچاوری، ۱۹۹۷: ۳۰۶).

گاز طبیعی یک منبع انرژی ایمن، سازگار با محیط زیست و مدیریت آسان است و این ویژگی ها ممکن است به "مزایای فیزیکی و نامشهود" برای مصرف کنندگان تبدیل شود. کاهش هزینه های سرمایه ای برای تجهیزات، ذخیره سازی و جابجایی سوخت، همراه با راندمان حرارتی، احتراق و کنترل آلودگی برتر، همگی از مزایای ملموس هستند. مزایای نامشهود شامل انتشار کمتر، حداقل تأثیر زیست محیطی و زیبایی شناختی و حداقل فضای مورد نیاز برای اجاره است (Pachauri, 1997: 306). همکاری های منطقه ای در کشف، استخراج و توسعه گاز طبیعی، و همچنین تجارت و تجارت ترانزیتی، با توجه به تقاضای رو به رشد انرژی در جنوب آسیا دارای پتانسیل قابل توجهی است.

ذخایر گاز طبیعی جنوب آسیا تا ژانویه ۲۰۰۴ ۶۷.۵ تریلیون فوت مکعب (TCF) تخمین زده شد که حدود ۱ درصد از کل منابع جهان را نشان می دهد. ذخایر قطعی گاز پاکستان، هند و بنگلادش به ترتیب ۲۶.۳۶۵، ۲۶.۹۴۵ و ۱۰.۶۱۵ TCF بود. برخی از محققان ادعا می کنند که این ایالت ها دارای ذخایر گاز ثابت نشده قابل توجهی هستند. در کشورهای جنوب آسیا، گاز طبیعی در بخش های مختلفی از جمله مسکونی، تجاری و تولید برق مورد استفاده قرار می گیرد که منجر به افزایش ۵۹ درصدی مصرف بین سال های ۱۹۹۲ تا ۲۰۰۲ می شود (Dhungel, 2008: 175-180). با توجه به افزایش جمعیت و رشد سریع اقتصاد کشورهای جنوب آسیا، مصرف انرژی در این منطقه بین سال های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۰ دو برابر شد (Munir, Ahsan, & Zulfqar, 2013). گزارش شده است که رابطه ای بین رشد اقتصادی و مصرف انرژی وجود دارد، زیرا اقتصادهای در حال رشد به مصرف انرژی بیشتری نیاز دارند. انتظار می رفت که نیازهای انرژی هند با توجه به رشد پیش بینی شده ۷ تا ۸ درصدی تولید ناخالص داخلی آن در دهه دوم قرن بیست و یکم سالانه ۶ درصد افزایش یابد (لال و لودی، ۲۰۰۷).

بر اساس گزارش ها، هند ۵۲.۹ درصد از انرژی اولیه مورد نیاز خود را از زغال سنگ، ۲۹.۶ درصد از نفت و ۱۰.۶ درصد از گاز را تامین می کند. این کشور بیشتر زغال سنگ مورد نیاز خود را از منابع داخلی تامین می کند اما نفت و گاز را از کشورهای دیگر وارد می کند. این کشور به ترتیب تنها ۰.۷ درصد و ۰.۸ درصد از ذخایر اثبات شده نفت و گاز طبیعی جهان را در اختیار دارد، اما سهم آن در مصرف جهانی آنها به ترتیب ۳.۹ درصد و

۱.۹ درصد است. گاز طبیعی حدود ۲۰ درصد از مصرف گاز طبیعی وارداتی آن را تشکیل می دهد (احمد، ۲۰۱۴). استفاده هند از گاز طبیعی سریعتر از هر سوخت دیگری افزایش یافت (Dhungel, 2008: 175-180).

انتظار می رفت تا سال ۲۰۱۰، هند و پاکستان بر اساس ذخایر گاز اثبات شده موجود، به ترتیب ۹ BCF و ۷ BCF روزانه کمبود گاز داشته باشند. (Pachauri, 1997: 17; Lama, 2000: 303). برآورد مصرف سالانه گاز پاکستان در سال ۲۰۰۵ ۳۰ BCM بود که برابر با ذخایر گاز داخلی این کشور بود. از آن زمان نگرانی کمبود گاز وجود دارد. تا سال ۲۰۳۰، شکاف بین عرضه و تقاضای داخلی ممکن است به ۷۰ میلیارد متر مکعب در سال برسد (Ghorban 2006, 279). تا سال ۲۰۲۵، مصرف گاز هند ممکن است از ۱۴۱ میلیارد متر مکعب فراتر رود، اگرچه قیمت گاز وارداتی نیز تأثیرگذار خواهد بود (قربان، ۱۳۸۵: ۲۷۸). به دلیل کمبود گاز پیش بینی شده، هم هند و هم پاکستان بر نیاز به خرید گاز از کشورهای همسایه تاکید کردند (Pachauri, 1997: 304).

کشورهای عضو سارک (SAARC) (افغانستان، بنگلادش، بوتان، هند، مالدیو، نپال، پاکستان و سریلانکا) بیشتر به واردات نفت از منطقه خلیج فارس متکی بودند، اما می توانستند گازی مانند LNG نیز وارد کنند. آنها همچنین می توانستند نیازهای انرژی خود را با واردات گاز از مناطق همسایه از طریق خطوط لوله، که به عنوان روش «کم هزینه ترین» و «اولویت دار» تبادل انرژی در نظر گرفته می شد، تامین کنند (Pachauri, 1997: 298). آنها خرید گاز طبیعی از عمان، قطر، ایران، ترکمنستان، میانمار و بنگلادش را در نظر گرفتند. آنها به چندین طرح پیشنهادی برای پروژه های خط لوله گاز که شامل دو یا چند کشور منطقه ای شامل بنگلادش-هند، میانمار-بنگلادش-هند (MBI)، عمان-هند، ایران-هند، قطر-عمان-هند، قطر-پاکستان، ایران-پاکستان، ایران بودند، پرداختند. -پاکستان، ایران-پاکستان هند (IPI)، ترکمنستان-افغانستان-پاکستان و ترکمنستان-افغانستان پاکستان (Nazzar, 2022: 159-168).

هر طرحی برای پروژه های خط لوله گاز خشکی و دریایی که توسط هند و پاکستان مورد مطالعه قرار گرفته است، محاسن و معایب خاص خود را دارد. از آنجایی که ساخت آنها هزینه کمتری دارند، ایمن تر هستند، و "راه اندازی و نگهداری آسان تر" هستند، خطوط لوله خشکی اغلب نسبت به خطوط لوله دریایی ترجیح داده می شوند. مشاهده شد که خط لوله دریایی به اعماق اقیانوس می رود. ساخت آن از نظر تئوری امکان پذیر است،

اما بسیار گران است. این شامل عبور از قلمرو هیچ کشور دشمن بالقوه یا فعلی نمی شود. با این حال، با عبور از آب های بین المللی، نمی توان ایمنی آن را تضمین کرد. خطوط لوله نیمه دریایی دارای نگرانی های فنی، اقتصادی و امنیتی یکسانی هستند (Pachauri, 1997: 304; Ghorban, 2006: 280).

پروژه های سه جانبه خط لوله گاز خشکی^۲ MBI، صلح (IPI) و تاپی (TAPI) امیدوارکننده تر از پروژه خط لوله گاز بنگلادش-هند تلقی می شدند. به دلیل جنگ داخلی در افغانستان، یک کشور ترانزیت حیاتی در طرح پیشنهادی، پروژه خط لوله تاپی فوراً غیر قابل اجرا بود. میانمار به چند دلیل قادر به انتقال گاز به هند نبود. در نتیجه، خط لوله گاز صلح (IPI) به عنوان "بهترین، مقرون به صرفه ترین و قابل اطمینان ترین گزینه" رتبه بندی شد. پاکستان فقط موظف بود برای هر خط لوله ای که در قلمرو خود احداث می شود، «تضمین امنیتی» ارائه دهد (Dhungel, 2008: 188; Ghorban, 2006: 280). با این حال، پروژه های پیشنهادی مرتبط با انرژی در این منطقه با توجه به متغیرهای اثرگذار در سطح منطقه و فرامنطقه ای معطل مانده است (Shelala II, Kasting, & Cordesman, 2013; Jehanzeb, Ahmad, & Shahzad, 2014). در ادامه تلاش می شود تا متغیرهای موثر بر پروژه خط لوله صلح مورد بررسی قرار گیرد.

۶. اقتصاد سیاسی خط لوله صلح

اقتصادهای تشنه انرژی هند و پاکستان کمتر جایگزین جذاب اقتصادی همچون واردات گاز دارند؛ از سوی دیگر، ایران برای حمایت از بخش انرژی و اقتصاد رو به فرسایش خود به بازارهایی برای ذخایر گاز کشف نشده خود نیاز دارد. به نظر می رسد تحولات اقتصاد سیاسی و بین المللی هر سه کشور (ایران، پاکستان و هند) را مجبور کند تا سیاست ها و اقدامات خود را در قبال عوامل و متغیرهای مختل کننده ی پروژه خط لوله صلح مورد بازبینی قرار دهند. در به چالش کشیدن مسائل ریشه دار ژئوپلیتیک، تاریخی و استراتژیک بین خود سه کشور، پروژه خط لوله گاز صلح نمونه ای از این است که چگونه جهانی شدن می تواند وابستگی متقابل اقتصادی و همگرایی مبتنی بر صلح را به ارمغان آورد. پیامدهای پروژه خط لوله صلح همچنین نمونه ای از این مفهوم است که جهانی شدن چند رشته ای، چهره ی سیاست منطقه ای را تغییر داده و چشم انداز اجتماعی و سیاسی مناطق را دستخوش تحول می کند. با این حال، خط لوله صلح باید سه معیار به جهت اقتصاد سیاسی

را برآورده کند تا به واقعیت تبدیل شود: قیمت‌گذاری گاز، تأمین مالی ساخت خط لوله و مقبولیت سیاسی.

۱.۶ قیمت‌گذاری گاز و تأمین مالی ساخت خط لوله

در حالی که خط لوله از نظر اقتصادی مقرون به صرفه‌ترین و از نظر فنی امکان پذیرترین گزینه است، دو موضوع عمده در رابطه با صرفه اقتصادی پروژه وجود داشته است: قیمت گاز و تأمین مالی ساخت خط لوله. قیمت گاز پیشنهادی ایران در ابتدا بیش از دو برابر قیمتی بود که پاکستان و هند مایل به پذیرش آن بودند. هند می‌خواست برای هر واحد تحویل داده شده به مرز خود مبلغ ثابتی بپردازد. با این حال، ایران می‌خواست این هزینه با نوسان قیمت‌های بین‌المللی انرژی مرتبط باشد. هر سه طرف مکرراً برای دستیابی به یک فرمول قابل قبول ملاقات کرده‌اند. (Lall et al, 2007: 24).

ایران در ابتدا ۷.۲۰ دلار آمریکا به ازای هر میلیون واحد حرارتی بریتانیا (mBtu) مرتبط با مولفه افزایش قیمت (۱۰ درصد نفت خام برنت) که تقریباً دو برابر ۴.۲۵ دلاری بود که هند در مرز خود ارائه کرد، درخواست کرده بود. هر دو پاکستان و هند این پیشنهاد را رد کردند و پس از آن یک شرکت مشاوره به نام GCA^۳ برای ارائه یک فرمول قابل اجرا استخدام شد. قیمت تولید گاز محلی در هند و پاکستان از ۳ دلار تا ۷.۴۰ دلار متغیر است، اما آزادسازی بخش برق و سرمایه‌گذاری در بخش انرژی تحت NEPL باعث افزایش قابل توجه قیمت گاز در آینده می‌شد. (Nazzar, 2022: 168-159).

بر اساس فرمول جدید، قیمت گاز به ۴.۹۳ دلار در هر mBtu تبدیل خواهد شد که به قیمت کوکتل خام ژاپن (JCC) (۶۰ دلار آمریکا در حال حاضر در هر بشکه) در مرز پاکستان و ایران مرتبط است. در صورتی که قیمت نفت ۴۰ دلار یا ۷۰ دلار در هر بشکه باشد، قیمت گاز معادل آن به ترتیب ۳.۶۷ دلار و ۵.۵۶ دلار آمریکا خواهد بود. هر سه طرف از این فرمول ابراز رضایت کرده‌اند در حالی که پاکستان رسماً آن را تأیید کرده است. یک کمیته عالی همکاری اقتصادی (ECC) رسماً فرمول و برنامه‌های ساخت بخش پاکستان را تأیید کرد که نشان دهنده تعهد طرف پاکستانی برای ادامه خط لوله حتی بدون هند است. با این حال، زمانی که ایران خواستار تجدید نظر در فرمول بعد از هر سه سال شد، یک نقص جدید در موضوع قیمت به وجود آمد. یکی دیگر از مسائل جزئی اما حیاتی در مورد هزینه‌های ترانزیت و تعرفه بین هند و پاکستان است.

پاکستان در ابتدا ۱ دلار آمریکا به ازای هر mBtu به عنوان هزینه ترانزیت و ۱.۵۷ دلار آمریکا برای حمل و نقل (و تعرفه) درخواست کرد، در حالی که هند به ترتیب حاضر به پرداخت بیش از ۰.۱۵ دلار و ۰.۴۰ دلار آمریکا نبود. در جلسات اخیر اختلافات کاهش یافته است. در بخش ترانزیت، اگرچه هند انتظار دارد که پاکستان به عنوان نشانه حسن نیت، از هزینه ترانزیت چشم پوشی کند، با این استدلال که تنها ۱۰۳ کیلومتر گسترش به هند مورد نیاز است. استدلال دیگر مبتنی بر هزینه های حمل و نقل بین المللی است که در مواردی که کشور ترانزیت ذینفع نباشد، تقریباً ۰.۱۰ دلار است. پاکستان به نوبه خود هزینه ای را بر اساس ۱۰ درصد قیمت گاز (در حال حاضر به ۰.۴۹۳ دلار آمریکا) و هند ۰.۲۰ دلار آمریکا به ازای هر mBtu را به صورت مطلق ارائه کرد. این مذاکرات ادامه داشت و به دلیل این مسائل، هند از دو مذاکره گذشته صرف نظر کرد، که بسیاری از تحلیلگران آن را تلاش هند برای زمان دادن تحت فشار توافق هسته ای آمریکا می دانند. (Ghorban, 2006: 278)

پاکستان به هند یک گزینه جایگزین را پیشنهاد که در آن هند گاز را مرزهایش از پاکستان تحویل بگیرد و اجازه دهد ایران و پاکستان بر سر احداث خط لوله به توافق برسند. این پیشنهاد همچنین دو نگرانی مهم هند را برطرف می ساخت: برخورد با ایران، که دعوت به فشار از سوی ایالات متحده است و تا حدودی مسائل امنیتی در بلوچستان، که هر دو در زیر مورد بحث قرار می گیرند. اما بسیاری از کارشناسان هندی هنوز بر این باورند که سطح اطمینان آنقدر بالا نیست که هند بتواند چنین اهرمی را به پاکستان بدهد. (Srivastava, 2007).

علیرغم وجود یک فرمول پذیرفته شده بین المللی برای پیوند قیمت گاز لوله کشی به قیمت نفت خام، هند معتقد بود که قیمت گاز طبیعی به قیمت نفت ارتباطی ندارد. از آنجایی که هند برای تامین بخش عمده ای از انرژی مورد نیاز خود به زغال سنگ متکی است، استدلال کرد که قیمت گاز باید به قیمت زغال سنگ "ارتباط" داشته باشد. چندین ایرانی استدلال کردند که به عنوان یک «سوخت پاک تر»، قیمت گاز باید بیشتر از قیمت نفت باشد، نه کمتر (Ghorban, 2006: 279). در این میان، هند ایران را تشویق کرد که تنها بر «قیمت گذاری بازار» گاز طبیعی تکیه نکند. بلکه باید عوامل دیگری مانند مزیت های سیاسی و فرصت های شغلی ارائه شده توسط پروژه را در نظر بگیرد. دهلی نو معتقد بود که انرژی هسته ای، به عنوان جایگزینی برای گاز طبیعی، می تواند برای نیروگاه های برق

هند مورد استفاده قرار گیرد (قربان، ۲۰۰۶: ۲۷۸-۷۹). این مشکل سال ها مانع از شروع پروژه شد تا اینکه حل شد.

در مورد تامین مالی پروژه، نگرانی های مطرح شده در گذشته به دلیل رویکرد "ساخت و ساز قطعه ای" دیگر حیاتی نیستند. این خط لوله ۷.۴ میلیارد دلاری ۱۱۱۵ کیلومتر در داخل ایران (مرز عسلویه تا پاکستان) و ۸۹۸ کیلومتر در داخل خاک پاکستان قبل از ورود به هند و ۷۴۰ کیلومتر دیگر در داخل هند اجرا خواهد شد. در قالب رویکرد «ساخت و ساز قطعه ای» مقرر شد تا هر کشور خط لوله را در قلمرو خود بسازد و از حقوق مالکیت برخوردار باشد. در حالی که ایران کار ساخت و ساز در میدان پارس را آغاز کرده است، پاکستان آماده انجام مراحل قرارداد است. علی رغم قانون تحریم های ایران و لیبی در سال ۱۹۹۶ و قانون مقابله با گسترش سلاح های هسته ای ایران در سال ۲۰۰۷ توسط کنگره ایالات متحده، شرکت ها با ایران بسیار فراتر از مرز ۴۰ میلیون دلار ذکر شده در این قوانین تجارت کرده اند. کنسرسیومی نیز در میان شرکت های گاز ایران، پاکستان و هند بین BHP استرالیا، NIGC مالزی، توتال فرانسه، شل هلند و BP انگلستان مورد بحث قرار گرفت. همچنین گازپروم روسی هم در این پروژه وارد صحنه شد. گازپروم در زمان حساسی که تحلیل گران در مورد تامین مالی پروژه سوالاتی را مطرح می کردند، مطرح شد. گازپروم روسیه در حوزه تامین مالی پروژه ابراز علاقه کرد و حتی نخست وزیر روسیه از پاکستان بازدید کرد و تعدادی قرارداد همکاری امضا کرد. چین نیز برای تامین مالی این پروژه پیشنهاد کمک کرد. نخست وزیر نروژ نیز علاقه خود را برای سرمایه گذاری در خط لوله صلح حداقل در بخش پاکستان ابراز کرد (Lall et al, 2007: 24).

۲.۶ مقبولیت سیاسی پروژه

موانع عمده ای که بر سر راه پروژه خط لوله صلح قرار می گیرد شامل مسائل امنیتی، به ویژه بی ثباتی در بلوچستان پاکستان و ایجاد مانع و فشار سیاسی از سوی ایالات متحده امریکا است. با این حال، علیرغم همه مسائل، تمایل سه جانبه ای کماکان برای انجام پروژه خط لوله صلح وجود داشته و هر سه کشور به اندازه کافی برای پیشبرد پروژه در آینده اطمینان دارند (Nazzar, 2022: 159-168). شوکت عزیز، نخست وزیر وقت پاکستان، خط لوله را «پیشنهاد برد-برد برای ایران، پاکستان و هند» نامید که می تواند به عنوان یک اقدام بادوام برای اعتمادسازی عمل کند و پیوندهای تجاری اقتصادی قوی بین سه کشور ایجاد کند. چنانچه

اوضاع در بلوچستان تثبیت نشود، این وضعیت برد-برد به زودی می‌تواند به خطر بیفتد. در واقع، چند روز پس از ورود بیژن نامدار زنگنه، وزیر نفت ایران به دهلی نو در ژانویه ۲۰۰۶ برای بحث در مورد آینده خط لوله، دو خط لوله گاز در بلوچستان منفجر شد و پس لرزه‌های سیاسی را در ایران و هند به همراه داشت و این گزاره را ایجاد کرد که این خط لوله صلح ممکن است هر چیزی باشد جز یک اقدام صلح آمیز. (Lall et al, 2007: 26).

۳.۶ ایالات متحده آمریکا

پروژه خط لوله صلح صرف نظر از تاثیرات اقتصادی مهمی که برای سه کشور درگیر (ایران، هند و پاکستان) دارد، قابلیت این را دارد که بر تحولات سیاسی و تعاملات کشورهای منطقه شبه قاره و جنوب آسیا نیز تاثیرگذار باشد. این موضوع با توجه به اهمیت این منطقه در تعاملات و بازی‌های اقتصادی-سیاسی قدرت‌های بزرگ همچون چین و آمریکا، باعث ایجاد واکنش‌هایی شده است؛ به ویژه ایالات متحده آمریکا که در طول چند دهه‌ی اخیر، بزرگ‌ترین و موثرترین حامی «سیاست تحریم» علیه ایران بوده است. نگاه و رویکرد واشنگتن را می‌توان در گزاره‌ی مدیر برنامه انرژی مرکز مطالعات استراتژیک بین‌المللی آمریکا دید که از خط لوله صلح با تعبیر «نفوذ سیاسی» (Political Penetration) یاد می‌کند (سجادپور و صادقی، ۱۳۸۹: ۶۷-۹۶).

ایالات متحده آمریکا از ابزار انرژی برای ارتقا و پیشبرد سیاست خارجی خود نهایت بهره‌گیری را دارد. به همین منظور از همان آغاز به مخالفت با پروژه خط لوله صلح در منطقه شبه قاره برخاسته و در کنار ملاحظات سیاسی خود در خصوص ایران، مقامات دو کشور هند و پاکستان را برای صرف‌نظر کردن از این پروژه تحت فشار گذاشته است. محدودیت‌سازی و نظام تحریم‌های آمریکا بر علیه «با هدف تاثیرگذاری بر اقتصاد و سیاست منطقه‌ای و دفاعی و تغییر رفتار ایران» بوده است (علینقی‌پور و گودرزی، ۱۴۰۱: ۱۰۳-۱۲۴). اما از آنجا که موقعیت ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک ایران به شکلی است که از قابلیت‌های لازم در حوزه منابع اقتصادی بهره می‌برد و بدون وجود چنین امکاناتی زمینه برای متحول کردن جایگاه ایران کاهش خواهد یافت. مخالفت آمریکا با حذف و با تغییر خطوط انتقال انرژی را می‌توان «سیاست محصورسازی» (Containment of Policy) ایران در حوزه منابع اقتصادی تفسیر کرد. اما چون جایگاه آینده ایران در منطقه، تابعی از چگونگی کنترل منابع اقتصادی است، به میزان که نقش واسطه‌ای ایران در انتقال خطوط انرژی

افزایش یابد، به همان نسبت موقعیت مطلوب‌تری برای جایگاه اقتصادی و استراتژیک ایران بوجود خواهد آمد (متقی، ۱۳۸۷: ۱۴۵؛ سجادیپور و صادقی، ۱۳۸۹: ۶۷-۹۶).

مسئله مناقشه ایران و ایالات متحده در این سرمایه‌گذاری نقش اساسی دارد: با توجه به خصومت بین واشنگتن و تهران، بعید است که آمریکا از هرگونه سرمایه‌گذاری که پاکستان یا هند بخواهند با ایران دنبال کنند، حمایت کند. قانون تحریم‌های ایران و لیبی در سال ۱۹۹۶ که هر کشوری را از سرمایه‌گذاری بیش از ۴۰ میلیون دلار برای توسعه منابع نفتی در ایران و همچنین خرید تجهیزات نفتی از این کشور منع می‌کند، توسعه خط لوله را با مشکل مواجه می‌کند. اگرچه صنعت انرژی هند به شدت به منابع گازی که ایران ارائه می‌کند نیاز دارد. بنابراین، در حالی که ایالات متحده مشتاق توسعه روابط اقتصادی با هند است، در انزوای ایران از جامعه بین‌الملل مصمم است. به طوری که در ۲۷ مارس ۲۰۰۷، وزیر انرژی آمریکا، ساموئل بودمن در بازدید از دهلی نو به هند هشدار داد که برنامه‌های خود را برای مشارکت در این پروژه متوقف کند.

پاکستان، متحد کلیدی در جنگ علیه تروریسم و دریافت کننده کمک‌های قابل توجهی از ایالات متحده با همین مشکل مواجه است: بخشی از مطبوعات غربی در آن مقطع زمانی گزارش داده بودند که فشارهای آمریکا بر اسلام آباد در حال افزایش است تا در این مقطع زمانی وارد معامله انرژی با ایران نشود. پروژه خط لوله گاز ایران - پاکستان - هند در مقابل تلاش‌های آمریکا برای منزوی کردن ایران در منطقه انجام می‌شد. این پروژه، در صورت تحقق، هر چشم‌اندازی را که از احیای پروژه خط لوله بین‌افغانی باقی می‌ماند را نیز از بین می‌برد، که بسیاری هنوز آن را دلیل وجودی مداخله ایالات متحده در افغانستان می‌دانستند (Asian times, 2005).

از سال ۲۰۰۷، تحریم‌ها علیه ایران آینده خط لوله صلح را تهدید کرده است. اما علیرغم با مخالفت جدی واشنگتن و حتی پس از رأی هند علیه ایران در کمیته بین‌المللی آژانس انرژی اتمی، سه دولت منطقه‌ای همچنان به اجرایی‌سازی این پروژه ادامه دادند. هند به دنبال تغذیه اقتصاد در حال رشد خود، همچنین در تلاش است تا توافقنامه همکاری هسته‌ای را که با ایالات متحده امضا کرده است و همچنین واردات گاز از طریق لوله از پاکستان را تثبیت کند. ایران، پاکستان و هند ممکن است مجبور به تغییر زمان پروژه شدند. مقامات در اسلام آباد و دهلی نو اذعان داشتند که تحریم‌های ذیل شورای امنیت سازمان ملل متحد باعث شده است این پروژه به تاخیر بیفتد (Lall et al, 2007: 30).

با این حال، بحران آشکار انرژی هند که او را وادار به ادامه قرارداد خط لوله گاز با ایران خواهد کرد. برخلاف موافقت آمریکا و همچنین روند صلح با پاکستان که در سال ۲۰۰۴ در مواجهه با روابط تیره و پرتنش تاریخی آغاز شد، نشان دهنده این تعهد است که هند باید نشان دهد که آیا این پروژه قرار است راه بیفتد. دهلی همواره تأمین انرژی خود برای رشد اقتصادی و ارتقای جایگاه جهانی خود را بر مسائل و چالشهای منطقه‌ای خود همچون مساله کشمیر ترجیح می‌دهد. هند در ابتدا نسبت به عبور خط گاز از پاکستان بی‌میلی نشان داد و دلایل امنیتی را ذکر کرد و این پروژه را با رشته‌ای از شرایطی که شامل وضعیت مطلوب‌ترین کشور پاکستان است، گره زد. اما سرانجام پس از اینکه پاکستان قول داد که به تنهایی پیش برود، تمایل خود را برای پیوستن بدون قید و شرط نشان داد (People's Daily, Online, 20/03/05).

اگرچه ایالات متحده آمریکا با ایجاد خط لوله صلح در کنار آن از یک منطقه صلح آمیزتر در جنوب آسیا سود خواهد برد؛ اما با این حال، بعید است که دیدگاه‌های کوتاه‌مدت و محدود در مورد منافع ملی به ویژه خصومت و دشمنی با ایران، راه را برای دید گسترده‌تر آمریکا از منطقه باز کند.

۴.۶ اعتماد اندک و مناقشات مرزی بین هند و پاکستان

تکمیل پروژه به دلیل چالش‌های سیاسی و اختلافات دوجانبه بین دولت‌های منطقه، به ویژه روابط غیر دوستانه بین هند و پاکستان، کند شد (Dhungel, 2008: 181). ساخت خط لوله از طریق پاکستان به دلیل نگرانی‌های سیاسی و امنیتی هند به تعویق افتاد (قربان، ۲۰۰۶: ۲۸۰). به دلیل نگرانی‌های امنیتی و عدم اعتماد بین دو کشور، هند در ساخت خط لوله از طریق پاکستان مردد بود. چندین مقام هندی با ایده پرداخت هزینه ترانزیت به پاکستان مخالف بودند. به دلایل مشابه، هند قبلاً یک پروژه خط لوله دریایی را در نظر گرفته بود. با این حال، این مفهوم به دلیل هزینه بالا و نگرانی‌های امنیتی کنار گذاشته شد. انتظار می‌رفت پروژه خط لوله گاز IPI روابط پاکستان و هند را تقویت کند و یکپارچگی اقتصادی در جنوب آسیا را ارتقا دهد. به گفته دانگل، «انگیزه‌های اقتصادی» به تنهایی نمی‌توانند منجر به همکاری منطقه‌ای در پروژه‌های توسعه انرژی شوند و همچنین نمی‌توانند به بهبود آنها کمک کنند. در واقع، این نگرانی‌های سیاسی بودند که حداقل تا حدی بیشترین تأثیر را بر تجارت انرژی داشتند (Dhungel, 2008: 190). یکی از دلایل تأخیر

پروژه، به گفته قربان، «مشارکت سیاسی گسترده کشورهای ذی‌نفع» بود که واکنش و محکومیت شدید آمریکا را در پی داشت (قربان، ۲۰۰۶: ۲۸۰) که در نهایت اجرای پروژه را متوقف کرد.

یکی دیگر از متغیرهایی که بر خط لوله صلح تاثیر خود را گذاشته و به مثابه یک مانع موثر و مستحکم در طول تاریخ احداث این خط لوله به ایفای نقش پرداخته است، «مناقشات ارضی» بین هند و پاکستان بوده است. مهمترین مناقشه منطقه شبه قاره را باید در بحران کشمیر دانست. دغدغه از تجزیه ارضی و مساله حاکمیت بر ارتفاعات استراتژیک و حاصلخیز این منطقه و نگرانی بابت قطع سرچشمه‌های آب رودهای پنجاب که از رشته کوه‌های کشمیر تحت کنترل هند سرچشمه می‌گیرند، محدودیت‌های متعددی را برای دولت پاکستان بوجود آورده است. لذا یکی از علت‌های مهم حفظ نگاه خصمانه پاکستان به هند را باید در همین مساله کشمیر دانست (فرزین‌نیا، ۱۳۸۸: ۱۵۸-۱۵۷). رویکرد و تفسیر دولت پاکستان نسبت به مساله کشمیر، یک نگرش و رویکرد قومی و مذهبی است؛ چرا که رهبران پاکستانی بر این اعتقادند که دو ملت هند و پاکستان از لحاظ مذهبی هیچ‌گونه تفاهم و تشابهی ندارند؛ لذا طبیعی است که کشمیر به جهت ترکیب مذهبی آن ضرورت دارد که در ذیل حاکمیت پاکستان باشد. از سوی دیگر منطقه کشمیر برای افراطی‌های مذهبی در پاکستان فرصتی در جهت اشاعه تفکرات افراط‌گرایی ترویج یافته در این کشور فراهم کرده است. به طوری که بیش از سه هزار مدرسه مذهبی در پاکستان که به وسیله گروه‌های افراطی تأسیس شده و مدیریت می‌شوند، نیروی انسانی لازم و مستعد را برای پاکستان ایجاد کرده است تا در راستای سیاست‌های ارضی خود به فعالیت بپردازد (عزتی، ۱۳۹۲: ۶۰-۶۱).

۷. نتیجه‌گیری

خط لوله انتقال گاز ایران به دو کشور هند و پاکستان با هدف ارتقای امنیت اقتصادی و سیاسی و در نهایت افزایش وابستگی متقابل اقتصادی و همگرایی بیشتر در منطقه شبه قاره و جنوب آسیا پیشنهاد و توافق شده است. این خط لوله با این پیش فرض تا به امروز دوام آورده است که همکاری اقتصادی منطقه ای به عنوان یکی از مهم ترین دستاوردهای سیاسی و در نهایت صلح را به ارمغان بیاورد. همچنین هم هند و هم پاکستان نیازهای اقتصادی مبرمی دارند که آنها را به قرارداد سه جانبه خط لوله گاز می کشاند؛ هر دو کشور

بیش از تولید گاز طبیعی مصرف می کنند. برای هند، روابط تجاری و ارتباطات با ایران را بهبود می بخشد و بحران انرژی را حل می کند، زیرا نفت خام و فرآورده های نفتی بخش بزرگی از واردات او را تشکیل می دهند. با این حال، در ابتدا، مشکل دقیقاً در همین جا بود: هم هند و هم پاکستان به این پروژه به عنوان همکاری های دوجانبه به جای یک همکاری سه جانبه نگاه می کردند، به این معنا که مشارکت های شکل گرفته هند - ایران و ایران - پاکستان بودند. پیوند ایران، پاکستان و هند که کاتالیزور مورد نیاز برای تسریع روند صلح بین دهلی نو و اسلام آباد است، با احتیاط از سوی هر دو کشور کنار گذاشته شد. هر دو کشور با تشکیل یک مثلث اقتصادی منفصل، فقط از نظر دستاوردهای اقتصادی و ژئوپلیتیکی با ایران ارتباط داشتند و نه با یکدیگر. علاوه بر این، پاکستان و سایر کشورها همکاری اقتصادی را تنها به عنوان تقویت سلطه اقتصادی هند از طریق تأمین بازار منطقه ای برای هند می دانند. با این حال، تجارت بین هند و پاکستان از طریق همکاری خط لوله گاز ممکن است منجر به مشارکت آنها در تجارت منطقه ای بزرگتر شود، سرمایه گذاری که اساساً توسط هر دو کشور به دلیل حضور هژمونیک هند در منطقه و همچنین روابط اجتماعی و فرهنگی پرتنش بین این دو اجتناب می شود. همانطور که در این مقاله بررسی شد متغیرهای اقتصاد سیاسی همچون تفاوت در قیمت گذاری گاز، تأمین مالی ساخت خط لوله، اعتماد اندک بین هند و پاکستان و در نهایت فشارهای چندجانبه ایالات متحده آمریکا بر هند و پاکستان به جهت عدم همکاری با ایران در این پروژه (خط لوله صلح) را می توان مهمترین و اثرگذارترین متغیرها بر تاخیر در پیاده سازی و اجرایی شدن پروژه در نظر گرفت. اما به نظر می رسد روند تحولات منطقه جنوب آسیا و شبه قاره با توجه به پیوستن ایران به پیمان شانگهای و همچنین افزایش اختلافات فرامنطقه ای بین آمریکا و چین به سمت و سوی احیا و اجرایی شدن پروژه خط لوله صلح پس از سه دهه شده است.

پی نوشت ها

1. India's Quest for Energy through Oil and Natural Gas: Trade and Investment, Geopolitics and Security.

۲. خط لوله انتقال گاز از میانمار به هند از طریق بنگلادش.

3. Gaffney, Cline and Associates (GCA)

کتابنامه

- آدمی، علی (۱۳۸۹). «تأثیر انرژی بر گسترش همکاریهای ایران با شبه قاره با تأکید بر خط لوله صلح»، فصلنامه شبه قاره، سال دوم، شماره سوم، صص ۷-۲۸.
- حیدری، بنفشه؛ گودرزی، مهناز (۱۴۰۲). «دیپلماسی انرژی جمهوری اسلامی ایران در آسیای مرکزی»، فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، سال هفدهم، شماره ۶۳، صص ۱۹۲-۱۷۱.
- زرقانی، سیدهادی؛ احمدی، ابراهیم (۱۳۹۵). «تحلیل ژئوپلیتیک روابط ایران و هند در چارچوب وابستگی‌های متقابل»، پژوهشنامه سیاست بین الملل، سال ۴، شماره ۲، صص ۸۵-۵۵.
- سجادپور، محمدکاظم؛ صادقی، سید شمس‌الدین (۱۳۸۹). «موقعیت ژئواکونومیک ایران و ملاحظات پیرامون صادرات گاز»، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، ۶۷-۹۶.
- علینقی پور، علی؛ گودرزی، مهناز (۱۴۰۱). «تأثیر تحریمهای آمریکا بر جهت‌گیری دیپلماسی اقتصادی ایران به سمت شرق در دوره ریاست جمهوری حسن روحانی (مطالعه موردی روسیه)»، فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، سال شانزدهم، شماره ۶۰، صص ۱۲۴-۱۰۳.
- ودادی کلاتر، سعید؛ سیف‌الدین، امیرعلی، حاجی نژاد، احمد (۱۳۹۷). «بررسی رفتار پاکستان و هند در قبال دو خط لوله تاپی و صلح با رویکرد نظریه بازی‌ها و ارائه پیشنهادها راهبردی برای ایران»، فصلنامه راهبرد اقتصادی، سال هفتم، شماره ۲۷، صص ۹۴-۶۵.
- نوروزی‌زاده، فتح‌الله؛ گودرزی، مهناز و مسعودنیا، حسین (۱۴۰۱). «نقش ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک ترانزیت انرژی (نفت و گاز) خلیج فارس در پیشبرد سیاست منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال هجدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱، صص ۲۲۸-۲۵۵.

- Mojthedzadeh, P. (2013). **Geopolitics Philosophy and Application** (Concepts and Theories in the Age of Virtual Space). Tehran: Saamt publication.
- Copeland, Dale (2015). **Economic Interdependence and War**, New York : Princeton University Press
- Keohane, R. (1984). **After hegemony: Cooperation and discord in the World political economy**, Princeton. Princeton University Press, N. J.
- Naazer, Manzoor Ahmad (2022). "Great Powers, Core Members, and the Fate of Regional Cooperation: A Study of Indian and the US Behavior towards India-Pakistan-Iran Gas Pipeline Project", **Journal Of South Asian Studies**, 10(10), pp.159-168.
- Ahmad, B. M. (2014, Nov.). America and Iran-PakistanIndia (IPI) Gas Pipeline. **African Journal of Political Science and International Relations**, 8(8), 260-65
- Dhungel, K. R. (2008). "Regional Energy Trade in South Asia: Problems and Prospects". **South Asia Economic Journal**, 9(1), 173-93

- Lall, M., Lodhi, I. A. (2007, Oct. 27). **Political Economy of Iran-Pakistan-India (IPI) Gas Pipeline** (ISAS Working Paper No. 26). Institute of South Asian Studies, National University of Singapore.
- Ghorban, N. (2006). "Gas Export by Pipeline from Iran to the Indian Subcontinent". **South Asian Survey**, 13(2), 277-83.
- Haas, E. B. (1970, Autumn). "The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing". **International Organization**, 24(4), 607-46.
- Pachauri, R.K. (1997). "Energy and Environment in the Context of SAARC". **South Asian Survey**, 4(2), 295- 307.
- Shelala II, R. M., Kasting, N., Cordesman, A. H. (2013). **US and Iranian strategic competition: The impact of Afghanistan, Pakistan, India, and Central Asia**. Center for Strategic & International Studies, Washington.
- Jehanzeb, Ahmad, I., & Shehzad, S. (2014). "Regional & International Interest in Oil & Gas Pipelines to Gwadar". **Dialogue**, 2(2), 126-49.
- Lama, M. P. (2000). "Economic Reforms and the Energy Sector in South Asia: Scope for Cross-border Power Trade". **South Asian Survey**, 7(1), 3-23.
- Yousaf, Ali; Ullah Khan, Danyal; Sabir, Muhammad and Jaisinghani, Aadarsh (2022), "A cost-benefit analysis of the Iran-Pakistan gas pipeline", **Transnational Corporations Review**, 15 Dec 2022. <https://doi.org/10.1080/19186444.2022.2153576>
- Pradhan, Sanjay Kumar (2020), **India's Quest for Energy Through Oil and Natural Gas: Trade and Investment, Geopolitics and Security**, Singapore: Springer.